

*Nəbizadə Kamran Rauf oğlu, doktorant,
Bakı Biznes Universiteti,
Ünvan: H.Zərdabi 88a küç., AZ 1122, Bakı, Azərbaycan,
E-mail:nebizadek@gmail.com
© Nəbizadə K.R., 2019*

UOT – 339.923

XARİCİ İQTİSADİ ƏLAQƏLƏRİN MAHİYYƏTİ VƏ İNKİŞAF QANUNAUYĞUNLUQLARI

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - bazar münasibətləri şəraitində rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatda xarici iqtisadi əlaqələrin amillərinin müəyyənləşdirilməsi və bu prosesin qiymətləndirilməsinin xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsinin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın metodologiyası – ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişaf istiqamətlərinin müqayisəli təhlili və inkişafı, eləcə də bu əlaqələrin formalaşması xarici ticarət dövriyyəsinin stimullaşdırılmasına aid metodoloji yanaşmalar və bir çox tədqiqatçıların elmi fikirləri aiddir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – tədqiqatda qeyd olunmuş materiallar ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin düzgün və səmərəli qurulmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Tədqiqatın nəticələri –2020-ci ildə sahibkarlığın inkişafı, məhsul və xidmət istehsalı, satışı və istehsal vasitələri bazarında rəqabət mühitinin daha da sağlamlaşdırılması, maliyyə resurslarına və dünya bazarına çıxış imkanlarının asanlaşdırılması və digər istiqamətlərdə kompleks işlərin görülməsi təklif edilir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – tədqiqat işində bir çox tədqiqatçıların elmi əsərlərinə istinad olunmuşdur. Eyni zamanda tədqiqat işində iqtisadi əlaqələrin uyğun istiqamətlərini tapmaqla xarici-iqtisadi əlaqələri modelinin genişləndirilməsi, ixrac yönümlü məhsulların idxalını məhdudlaşdırması üsulları qeyd edilmişdir.

Açar sözlər: xarici iqtisadi əlaqələr, idxal-ixrac, beynəlxalq əmək bölgüsü, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, məhsuldar qüvvə.

G İ R İ Ş

Bildiyimiz kimi hər bir ölkənin xarici iqtisadi sferasının təsviri üçün “xarici iqtisadi fəaliyyət”, “xarici iqtisadi əlaqələr”, “xarici iqtisadi münasibətlər”, “beynəlxalq iqtisadi münasibətlər” anlayışlarından istifadə edirik. Qloballaşan iqtisadiyyatda ölkələri xarici iqtisadi əlaqələrsiz təsəvvür etmək olmaz. Ümumiyyətlə müxtəlif inkişaf səviyyəsinə malik olan ölkələrin xarici iqtisadi əlaqələrinin yaranması və formalaşmasının obyektiv əsasını beynəlxalq əmək bölgüsü təşkil edir. Bu iqtisadi əlaqələr özünün praktiki təzahürünü ölkələr arasında mübadilə, onların müəssisələrinin, firmalarının xidmətlərində, beynəlxalq ticarətdə, elmi-texniki tərəqqidə, istehsal, investisiya, informasiya və əmək resurslarının yerləşməsində tapır.

Beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi inkişafı və təbii, coğrafi, demoqrafik və qiymət göstəricilərinin səviyyəsindən aslıdır. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin tərkib hissəsi və istiqamətlərini idxal və ixrac, istehsalın ixtisaslaşması, ölkələr arasında valyuta-maliyyə və kredit əlaqələri, kapitalın dövriyyəsi, iş qüvvəsinin miqrasiyası, turizm, birgə və birbaşa müəssisələr, beynəlxalq iqtisadi təşkilatların əlaqələri və dövlət tənzimlənməsi təşkil edir. Eyni zamanda xarici iqtisadi əlaqələr fəaliyyətinin nəticələri ayrılıqda götürülmüş hər bir ölkədə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin vəziyyətinə də təsir edir. Bu səbəbdən xarici iqtisadi əlaqələr obyektiv olaraq əmək bölgüsü prosesini, istehsal və elmin ixtisaslaşmasını və təsərrüfat həyatının beynəlmiləşməsini sürətləndirir.

Tədqiqatın əsas məzmunu

1993-cü ilin iyununda Ulu Öndər Heydər Əliyevin xalq tərəfindən hakimiyyətə gətirilməsi ilə respublikamızın həyatında yeni dövr başlandı. Ölkədə aparılan ardıcıl və məqsədyönlü siyasət nəticəsində iqtisadiyyatda geriləmə halının qarşısı alındı. 1994-cü il sentyabrın 20-də “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ölkə iqtisadiyyatının inkişafında böyük təkan yaratdı və bir çox ölkələrlə xarici iqtisadi əlaqələr quruldu. Aydın məsələdir ki, Azərbaycanın iqtisadi quruluşu SSRİ dövründə Ümumittifaq xalq təsərrüfatı kompleksinin tələblərinə xidmət edirdi və elə bir vəziyyətdə idi ki, müasir beynəlxalq əmək bölgüsünün qlobal sisteminin sifarişlərini heç cür ödəyə bilməzdir. Belə bir ağır vəziyyətdən çıxmaq üçün uzun müddət tələb olunurdu və bu sahədə müstəqil Azərbaycan Respublikasında Heydər Əliyevin rəhbərliyi sahəsində ardıcıl olaraq bir sıra mürəkkəb problemlər həll edildi. Yeni zəruri qanunlar, normativ hüquqi aktlar hazırlandı, xarici dövlətlərlə iqtisadi diplomatik əlaqələr yaradıldı və digər əhəmiyyətli işlər görüldü. Bütün bu çətinlikləri aradan qaldırmaqla yanaşı həmçinin keçmiş ittifaq respublikaları ilə prinsip etibarilə yeni, daha əlverişli və mükəmməl iqtisadi əlaqələr yaratmağa başladı (2).

Məlumdur ki, müasir dünyada hər hansı bir ölkənin inkişafı, tərəqqisi onun digər ölkələrlə maddi və mənəvi dəyərlərə mübadiləsiz mümkün deyil. Hazırkı dövrdə, hər bir dövlət daha mütərəqqi məhsul və xidmətlərdən ölkə həddüdləri çərçivəsində yararlanma bilmədiyi üçün beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin qurulmasına mütləq ehtiyac duyur. Xarici iqtisadi əlaqələr bir neçə formada inkişaf edir (3).

Bunlardan başlıca olaraq ölkədə olan sənayenin formalaşması və genişlənməsidir ki, bu da beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin meydana gətirməsini sürətləndirir. Məhsuldar qüvvələrin inkişafı tarixi göstərir ki, sənayedə baş verən çevriliş anında bu sahə xarici iqtisadi əlaqələrin maddi əsasını təşkil edir. Azərbaycan sənayesi xalq təsərrüfatının vacib sahəsi kimi respublikada məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsinə həlledici təsir edir və xarici iqtisadi əlaqələrdə bir sıra yarım sahələr iştirak edirlər. Bura yanacaq sənayesi, elektroenergetika, qara və əlvan metallurgiya, kimya və neft-kimya sənayesi, maşınqayırma, ağac məhsullarının emalı, inşaat materialları, şüşə, yüngül sənaye və un məmulatları sənayesi aiddir. Ümumi məfhumda iki böyük sahə-həsiletmə və emal sənayesi xarici iqtisadi əlaqələr prosesində mühim rol oynayır (6).

Cədvəl 1.

2017-ci ildə sənaye sahələrində istehsalın həcmi(4)

Fəaliyyət növlərinin adı	2017-ci ildə istehsal, milyon manat	2016-cı ilə nisbətən (sabit qiymətlərlə), faizlə
Mədənçıxarma sənayesi	27 660,9	96,1
Xam neft və təbii qaz hasilatı	24 075,6	94,7
Metal filizlərinin hasilatı	259,5	306,6
Mədənçıxarma sənayesinin digər sahələri	58,1	209,5
Mədənçıxarma sənayesi sahəsinə xidmətlərin göstərilməsi	3 267,8	115,8
Emal sənayesi	9 767,0	98,0
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	1 832,7	97,4
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	294,7	98,8

Mənbə: <https://www.economy.gov.az>

Xarici iqtisadi əlaqələrin müasir vəziyyətinin təhlili nəqliyyat sektorunun da vacib ünsürlərdən olduğunu əsaslandırır. Çünki, ölkələr arasında beynəlxalq əlaqələrin, əsasən də yükdaşımalarının həyata keçirilməsinə nəqliyyat birbaşa təsir göstərir. Bu sahə istehsal edilən məhsulları və sərnəşinləri bütün ölkələrə çatdırır (5).

Cədvəl 2.

Azərbaycanın beynəlxalq nəqliyyatda yükdaşımalarının həcmi

Nəqliyyatın növü	2016 (min.ton)	2017 (min.ton)	2018 (min.ton)
Dəmiryolu	11,363	10,501	10,098
Dəniz	5,783.5	8,312.3	8,236.1
Boru kəməri	44,129	42,559	41,491
Avtomobil	93,484	95,634	98,503
Hava	158	171	206

Mənbə: stat.gov.az/source/trade

İqtisadi əlaqələrin ən vacib forması ticarət olduğu halda burada kapitalın ötürülməsini də mütləq qeyd etmək lazımdır. Bunun əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, kapital bir ölkədən digərinə ötürülür. Onun sahibi harda yerləşirsə onu başqa ölkəyə gəlir məqsədi ilə hərəkət etdirir. Şübhəsiz ki, burada digər valyutanın konvertasiyası ən önəmli məsələdir. Valyutanın konvertasiyası – bu ölkə pulunun, öz doğma pulunun xarici valyutaya və əksinə müəyyən edilmiş kurs üzrə dəyişdirilməsi başa düşülür. Onun qiyməti isə ayrı-ayrı ölkələrin qarşılıqlı valyuta dəyişməsi zamanı müəyyənləşdirilir.

Cədvəl 3.

Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası

İllər	Milyon ABŞ dolları ilə			
	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac	saldo
2016	21 946,7	8 489,1	13 457,6	4 968,5
2017	24 103,3	8 783,3	15 320,0	6 536,7
2018	30 926,6	11 465,0	19 458,6	7 993,6

Mənbə: stat.gov.az/source/trade

İnfrastrukturun inkişaf səviyyəsi başqa amillər kimi xarici iqtisadi əlaqələrin bu və ya digər ümumi qanunauyğunluqlarına tabedir. İnfrastrukturun vəziyyəti, əhəmiyyəti və onun inkişaf imkanları bilavasitə investisiyanın ümumi həcmi və bu amillərin inkişafına yönəldilməsi ilə əlaqədardır. Bu isə öz növbəsində maksimum mənfəətlə işləməyi və əldə edilən nəticənin düzgün qiymətləndirilməsi və səmərəli istifadəsini irəli sürür.(3)

Cədvəl 4.

İqtisadiyyata yönələn investisiyaların dinamikası

	2016	2017	2018
Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları (xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla):			
mlyn.manat	22706,4	24462,5	25877,0
mlyn.dollar	14228,0	14213,3	15221,7
Xarici investisiyalar:			
mlyn.manat	16216,1	15697,3	14002,1
mlyn.dollar	10161,1	9120,5	8236,5
Daxili investisiyalar:			
mlyn.manat	6490,3	8765,2	11874,9
mlyn.dollar	4066,9	5092,8	6985,2

Mənbə: stat.gov.az/source/investment

ETT dövründə xarici iqtisadi əlaqələrin bir forması elmi-texniki əməkdaşlıqdır. Bu forma yeni texnologiyaların tətbiqinə, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə etməsinə və sair xidmət edir. Burada elmi-texniki informasiyanın, məlumatın (patent və lisenziyaların) ticarəti gedir. Məlum olduğu kimi dünyada elektronikanın, avtomatlaşdırmanın, telekommunikasiyanın və kompüterləşmənin geniş miqyaslı sürətli inkişafı şəraitində respublikamız yüksək texnoloji hazır məhsulun istehsalı ilə məşğul ola bilməzdi. Dövlət xarici ticarəti inkişaf etdirmək, investisiya qoyuluşlarının sahəsini genişləndirmək, birgə və birbaşa müəssisələrin fəaliyyətini səmərəli təşkil edərək canlandırmaq, elmi texniki əməkdaşlığın miqyasını genişləndirmək, turizmi respublikanın imkanlarına uyğun olaraq inkişaf etdirmək, ticarət zonalarının, texnoparkların yaradılmasını təşkil etmək, miqrasiya məsələlərinin həllini səmərəli istiqamətə yönəltməklə digər müvafiq məsələləri qısa müddətdə həll etməli idi. Yuxarıda yazılanlardan göründüyü kimi ölkəmizin qarşısında bir sıra mürəkkəb məsələlər dururdu və onların strateji planda həll edilməsi tələb olunur.

Y E K U N

Xüsusi ilə vurğulamaq lazımdır ki, yuxarıda qeyd olunan xarici iqtisadi əlaqələrin meydana gəlməsi müxtəlif amillərin mövcudluğu və cərəyan etməsi ilə əlaqədardır. Bu prosesin əsasını yer kürəsində mövcud olan fərqli coğrafi vəziyyət, təbii resursların qeyribərabər bölgüsü, o cümlədən bitki və heyvanat aləminin, torpaq və təbii şəraitin müxtəlifliyi təşkil edir. İstehsal edilən əmtəələrin həcmnin və nomenklaturasının genişlənməsi, yeni sahələrin meydana gəlməsi, yarım sahələr və istehsalın inkişafı, xammal ehtiyatlarına tələbin çoxalması və digər zəruri proseslərə ehtiyacın sürətlə artması təbii resursların məhdudluğu şəraitində baş verir. Eləcə də müxtəlif növ təbii ehtiyatlara malik olan ölkəmiz özünü beynəlxalq səviyyədə tanıtmış və öz iqtisadi əlaqələrinin yaranmasını gerçəkləşdirmişdir.

Azərbaycan Respublikası daxilən iqtisadi rayonlara bölünmüşdür ki, onların da, istehsalın yerləşdirilməsi və ixtisaslaşdırılması nəticəsində iqtisadi inkişaf səviyyələri və iqtisadi əlaqələrdə iştirakları fərqlənir. Bütün bunların xarici iqtisadi əlaqələrin təşkili, həyata keçirilməsi prosesində nəzərə alınması zəruridir. Məlum olduğu kimi Azərbaycan 1920-1991-ci illərdə praktiki olaraq dünya integrasiyasından təcrid olunmuşdur. Sosialist təsərrüfatçılıq sistemi dağılana qədər digər respublikalarda olduğu kimi ölkəmiz beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak edə bilməmişdir. Lakin müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan xarici siyasətinin artırılması istiqamətində dostluq əlaqələri qurdu. Belə ki, ölkəmiz 1991-ci ildə 82 ölkə ilə iqtisadi əlaqəsi var idisə, hazırda bu say 158-dir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı
2. Quliyev E., Mehtiyev İ. Müasir dövrdə xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri. Bakı-2011, s. 3,7-8.
3. Ələsgərov A.K., AMEA İqtisadiyyat institutu. Bakı-2015, s.14-18
4. <https://www.stat.gov.az/source/transport/>
5. <https://www.stat.gov.az/source/finance/>
6. <https://www.stat.gov.az/source/trade/>
7. <https://www.economy.gov.az/article/musahibe-15-12-2015/22942>
8. <https://www.economy.gov.az/article/azerbaycan-respublikasinda-senayenin-inkishafi-haqqinda-2017-ci-ilin-1-ci-rubu-uzre/28197>

*Набизаде Камран Рауф оглы, докторант
Бакинский Университет Бизнеса
Адрес: ул. Г. Зардаби 88А, AZ 1122, Баку, Азербайджан,
E-mail: nebizadek@gmail.com
© Набизаде К.Р., 2020*

СУЩНОСТЬ И ЗАКОНОМЕРНОСТИ РАЗВИТИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования состоит из выявления факторов внешнеэкономических связей в условиях конкурентной экономики при рыночной экономике и определение важности оценки данного процесса.

Методология исследования состоит в проведении сравнительного анализа направлений развития внешнеэкономических связей страны, а также изучение методологических основ стимулирования оборота торговли и рассмотрение отношений различных исследователей к данному вопросу.

Практическая значимость исследования - материалы, упомянутые в исследовании, могут сыграть важную роль в правильном и эффективном установлении внешнеэкономических связей страны. Исследования показывают, что нефтепродукты и газ являются основой внешнеторгового баланса страны. Изучая структуру и баланс внешней торговли, мы видим, что общий торговый баланс нашей страны не был положительным. Таким образом, в структуре экспортно-импортных операций по потребительским товарам преобладает импорт, то есть имеет место отрицательное сальдо. В связи с этим можно улучшить организацию и оптимизацию структуры экспортно-импортных операций с потребительскими товарами, в основном в сфере внешнеэкономических связей.

Результаты исследования—относительно 2020-го года, предлагается провести комплексную работу по развитию предпринимательства, улучшению конкурентной среды на рынке производства товаров и услуг, объектов продаж и производства, облегчению доступа к финансовым ресурсам и мировым рынкам.

Оригинальность и научная новизна исследования - наряду с тем, что исследование опиралось на научные труды многих исследователей, в то же время были отмечены пути расширения модели внешнеэкономических связей путем поиска соответствующих областей экономических отношений и ограничения импорта экспортно-ориентированных товаров.

Ключевые слова: внешнеэкономические связи, импорт-экспорт, международное разделение труда, международные экономические отношения, производительная сила.

Kamran Rauf Nabizadeh
Ph.D. Student,

Baku Business University,

Address: 88A, H. Zardabi str., AZ 1122, Baku, Azerbaijan,

E-mail: nebizadek@gmail.com

© K.R. Nabizadeh, 2020

ESSENCE AND REGULARITIES IN THE DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC RELATIONS

A B S T R A C T

The purpose of the research is to identify the factors of foreign economic relations in a competitive economy in a market economy and to determine the importance of assessing this process.

The methodology of the research - comparative analysis and development of the foreign economic relations of the country, as well as the formation of these links include methodological approaches to stimulation of foreign trade turnover and scientific opinions of many researchers.

The practical importance of the research - the materials mentioned in the study can play an important role in the proper and effective establishment of the country's foreign economic relations. Research shows that oil and gas products are the basis of the country's foreign trade balance. When examining the structure and balance of foreign trade, we can see that the overall trade balance of our country has not been positive. Thus, in the structure of export-import transactions on consumer goods imports dominate, that is, the negative balance. In this context, it is possible to improve the organization, optimization and optimization of the structure of export-import transactions on consumer goods, mainly in the area of foreign economic relations.

The results of the research: relative to 2020, it is proposed to carry out comprehensive work to develop entrepreneurship, improve the competitive environment in the market for the production of goods and services, sales and production facilities, facilitate access to financial resources and world markets.

The originality and scientific novelty of the research: along with the fact that the study is based on the scientific works of many researchers, at the same time, ways to expand the model of foreign economic relations by searching for relevant areas of economic relations and restricting the import of export-oriented goods were noted.

Keywords: foreign economic relations, import-export, international division of labor, international economic relations, productive power.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
05.08.2020

Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
14.08.2020

Çapa qəbul olunmuşdur: 21.08.2020

Дата поступления статьи в редакцию: 05.08.2020

Отправлено на повторную обработку: 14.08.2020

Принято к печати: 21.08.2020

The date of the admission of the article to the editorial office: 05.08.2020

Send for reprocessing: 14.08.2020

Accepted for publication: 21.08.2020